

Тема. Суспільно – політичний рух в Україні в другій половині ХІХ ст.

Мета: охарактеризувати особливості суспільно-політичного та національно-визвольного рухів у Наддніпрянській Україні в середині ХІХ ст.; розвивати в учнів уміння аналізувати й систематизувати матеріал, виділяти головне і другорядне, робити висновки та узагальнення, удосконалювати навички роботи з історичними джерелами; на прикладах діяльності громадських організацій виховувати в учнів патріотичні почуття.

Очікувані результати

Після цього уроку учні зможуть:

- визначати хронологічні межі етапів громадського руху;
- синхронізувати прояви суспільно-політичного та національно-визвольного руху в різних регіонах України та європейських країнах;
- простежувати зв'язок між процесами модернізації суспільства та піднесення національно-визвольного руху;
- на основі аналізу різних джерел інформації визначити й характеризувати основні причини, прояви, форми та наслідки суспільно-політичного і національно-визвольного руху в українських землях під владою Російської імперії.

Обладнання: таблиці, історичні документи, ілюстрації, схема «Основні етапи національно-визвольного руху на українських землях в ХІХ ст. в складі Російської імперії, підручник з історії України, 9 кл. О. К. Струкевича, атласи з історії України, 9 кл., контурні карти з історії України, 9 кл., додаткова література, мультимедіа, ноутбук, дитячі проекти

Основні поняття: «хлопомани», «громади», «громадівський рух», «журнал «Основа», «Валуєвський циркуляр», «національно-визвольний рух», «національна ідея», «національна свідомість», «циркуляр», «культурно-освітній рух», «шовінізм», «українофільство»

Головні історичні діячі: В. Антонович, М. Костомаров, В. Білозерський, П. Куліш, Т. Г. Шевченко, В. Тарновський, Г. Галаган, П. Валуєв, Олександр II

Головні події:

кінець 50-х рр. ХІХ ст. – початок діяльності хлопоманів;

1859 р. – заснування першої української громади в Санкт-Петербурзі;

1860 р. – створена Українська громада в Києві;

60-і рр. ХІХ ст. – виникнення громад у Чернігові, Одесі, Полтаві, Харкові;

1861 – 1862 рр. – видання журналу «Основа» в Санкт-Петербурзі;

18 липня 1863 р. – видання Валуєвського циркуляру.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань

ХІД УРОКУ

Організаційний момент

I. Актуалізація опорних знань учнів

Історична розминка (перевірка знань термінів та понять)

- Національне відродження;
- Національно-визвольний рух;
- Нація;
- Самосвідомість;
- Національна самосвідомість;
- Ідея;
- Національна ідея;
- Суспільно-політичний рух;
- Культурно-освітній рух.

Фронтальна бесіда з класом:

- Пригадайте, якою була національна політика російського царизму України в першій половині ХІХ ст.
- Коли і за яких обставин було започатковано українське національне відродження?
- Назвіть основні складові української національної ідеї.
- Яких відомих діячів українського національного відродження першої половини ХІХ ст. ви можете назвати?
- Який внесок вони зробили в розвиток українського національного відродження?
- Яке значення мала діяльність Кирило-Мефодіївського братства?

II. Мотивація навчально-пізнавальної діяльності учнів, повідомлення теми, мети і завдань уроку

Учитель. На уроці буде продовжено вивчення національно-визвольного руху на українських землях в 50 – 60-і рр. ХІХ ст. (Наддніпрянська Україна).

III. Робота над темою уроку

План

1. Причини розгортання національного відродження на українських землях в 50 – 60-і рр. ХІХ ст.
2. Діяльність хлопоманів.
3. Володимир Антонович – активний учасник громадівського руху.

4. Громадівський рух.
5. Валуєвський циркуляр та його наслідки для України.

Логічне завдання класу

Учитель. Протягом вивчення теми уроку нам необхідно визначити, які події в історії Наддніпрянщини свідчать про відродження національно-визвольного руху.

Протягом вивчення теми скласти складний план або тези.

Учитель. У нас створені домашні групи, кожна із яких опрацювала історичні джерела, матеріал підручника, дані Інтернету і підготувала проекти.

1-а група. Діяльність хлопоманів

Під час захисту проекту звертається увага на:

- Хто такі хлопомани?
- Звідки походить їх назва?
- Хто очолив рух хлопоманів?
- В чому полягала діяльність хлопоманів?

Показ слайдів №1, №2, №3 (див. проект уроку)

Закріплення.

— В чому полягало історичне значення діяльності хлопоманів?

2-а група. Володимир Антонович – активний учасник громадівського руху.

Під час захисту проекту звертається увага на постать В. Антоновича як:

- історика;
- етнографа;
- археолога;
- нумізмата;
- археографа;
- громадсько-політичного діяча.

Показ слайда №4 (див. проект уроку)

Закріплення.

— Визначити історичне значення діяльності В. Антоновича.

— Чи є актуальними в наш час погляди В. Антоновича щодо шліхів розвитку України?

3-я група. Громадівський рух.

Під час захисту проекту звертається увага на:

- Що таке громада?
- Яка була мета діяльності громад?
- Чому саме Санкт-Петербург став містом, де започаткувався український громадівський рух?
- Хто входив до складу Санкт-Петербурзької громади?
- Яке значення мало видавництво журналу «Основа»?
- Яке місто на Україні стало центром громадівського руху?
- В яких містах України, крім Києва, виникли громади?
- В чому полягала їх діяльність?
- Видатні діячі громадівського руху.
- Причина припинення громадівського руху.

Показ слайдів №6 – 12 (див. проект уроку)

Закріплення.

- В чому полягає історичне значення громадівського руху в 50 – 60-і рр. XIX ст.?

Робота з контурною картою (2 – 3 хв.)

- На контурній карті позначити міста, де діяли українські громади в 50 – 60-і рр. XIX ст.?

4-а група. Валуєвський циркуляр та його наслідки для України.

Під час захисту проекту звертається увага на:

- Причини видання Валуєвського циркуляру.
- Зміст Валуєвського циркуляру.
- Наслідки Валуєвського циркуляру для України.

Показ слайдів №13 – 16 (див. проект уроку)

Закріплення.

- Чому російський царизм повів наступ на український національно-визвольний рух?

IV. Систематизація знань, умінь та навичок учнів

Перевірка логічного завдання поставленого на початку вивчення нового матеріалу. («Сходинки». Таблиця «Три етапи національно-визвольного руху»)

Перевірка складного плану і тез, складених учнями під час вивчення нового матеріалу.

Тести (самоперевірка засвоєння учнями нового матеріалу)

1. Народницько-культурна течія української інтелігенції на Правобережній Україні в 50 – 60-х рр. XIX ст., які прагнули зблизитися з народом, це:
  - а) хлопомани;
  - б) москвофіли;
  - в) народовці.
2. Хто був автором статті «Моя сповідь»:
  - а) М. Костомаров;
  - б) В. Антонович;
  - в) П. Куліш.
3. Укажіть, як називалися напівлегальні непартійні об'єднання, які в 60 – 90-і рр. XIX ст. були організаційною формою українського національно-визвольного руху:
  - а) братства;
  - б) громади;
  - в) товариства.
4. Вкажіть, хто був засновником громади у Санкт-Петербурзі:
  - а) М. Костомаров, В. Білозерський, Т. Шевченко;
  - б) М. Костомаров, В. Білозерський, В. Тарновський;
  - в) В. Білозерський, Т. Шевченко, Г. Галаган.
5. Укажіть, коли розпочалося видання першого українського журналу «Основа»:
  - а) 1859 р.;
  - б) 1860 р.;
  - в) 1861 р.
6. Журнал «Основа» проіснував:
  - а) 20 місяців;
  - б) 21 місяць;
  - в) 22 місяці.
7. Центром громадського руху на Україні стало місто:
  - а) Львів;
  - б) Київ;
  - в) Полтава.

8. Головний напрям діяльності громад, це:
  - а) організація недільних шкіл;
  - б) друкування навчальної літератури;
  - в) публічні лекції.
9. Хто із громадівців написав українські підручники для недільних шкіл:
  - а) П. Куліш і В. Антонович;
  - б) П. Куліш і Т. Шевченко;
  - в) В. Антонович і Т. Шевченко.
10. Визначте рік видання «Валуєвського циркуляра»:
  - а) 1861 р.;
  - б) 1862 р.;
  - в) 1863 р.
11. Циркуляр міністра внутрішніх справ Валуєва:
  - а) дозволяв українське книгодрукування;
  - б) застерігав видавців щодо видання книг українською мовою;
  - в) забороняв друкувати навчальну та релігійну літературу українською мовою.

Виставлення та мотивація оцінок.

Підсумок уроку.

V. Завдання додому

1. Підручник § 27 – 28 (стор. 214 – 222)
2. Підготувати повідомлення «Польське повстання 1863 – 1864 рр. і Україна»

Література

1. Методичний посібник «Усі уроки до курсу «Історія України» 9 клас», А.О. Єрмоленко, О.П. Мокрогуз, Харків, 2009 р.
2. Методичний посібник «Історія України. Майстер-клас» 9 клас, А.О. Подобєд, Харків, 2009 р.
3. «Історія України. Опорні конспекти» 9 клас, Г.В. Середницька, Київ, 2009 р.
4. «Історія України. Схеми і таблиці», Т.Ю. Земерова, І.М. Скирда, Харків, 2010 р.
5. Матеріали мережі Інтернет.

Додатки до уроку

1. Історичні терміни та визначення

Національне відродження – це процес відновлення національних, політичних і культурних прав етносу, який перебував у залежності від панівної імперської народності.

Ідея народності – ідея відстоювання становища (статусу) та гідності народу – його культури, історичних надбань.

Українська національна ідея – усвідомлення українцями себе як окремої нації, народу з власною історією, мовою, культурою, власними ідеями, поглядами на майбутнє України.

Національна самосвідомість – фактор самозахисту й виживання нації, її розвитку й утвердження серед інших рівноправних народів світу.

Суспільно-політичний рух – своєрідна форма прояву політичної активності людей. Спільна діяльність людей, що різняться своїми ідейними засадами, цілями та способами досягнення мети, кількістю та роллю в політичному житті.

Національно-визвольний рух – рух поневоленого народу за своє національне визволення.

Національна політика російського царизму (щодо України) – антиукраїнська за своєю суттю, що заперечувала сам факт існування українського народу.

Хлопомани – народницько-культурна течія української інтелігенції на Правобережній Україні в 50 – 60-х рр. XIX ст., яка прагнула зближення з народом.

Громади – напівлегальні непартійні культурницько-просвітницькі об'єднання української інтелігенції.

Українофільство – термін, поширений з другої половини XIX ст. в українському національному русі, на означення любові до України, українського народу, української культури. Українофілами називали українських діячів 1860-х рр., а часи їх діяльності 60 – 80-і рр. – періодом українофільства.

Шовінізм – проповідь національної винятковості одних націй і цькування інших, розпалювання ворожнечі між народами.

Циркуляр (від латин. circularis – круговий) – письмове розпорядження наказового змісту для підлеглих.

2. Діяльність хлопоманів.

Хлопоманство. Володимир Антонович

Визначення поняття	Хлопомани — народницько-культурна течія української інтелігенції на Правобережній Україні в 50-60-х рр. XIX ст, яка прагнула зближення з народом
Мета	<ul style="list-style-type: none"> • Ліквідація царизму й кріпацтва. • Встановлення демократичної республіки на засадах рівноправного добровільного співжиття українців, росіян і поляків
Лідери	В. Антонович, Т. Рильський, Б. Познанський
Постать в історії	Володимир Антонович (1834-1908) — український історик, археолог, етнограф, археограф. Закінчив медичний та історико-філологічний факультети Київського університету. У 1861 р. приєднався до «хлопоманів». Один із організаторів Київської громади. У 1863-1880 рр. — головний редактор Тимчасової комісії для розгляду давніх актів, з 1878 р. — професор російської історії Київського університету, з 1881 р. — голова Історичного Товариства Нестора Літописця, організатор археологічних з'їздів в Україні, член-кореспондент Російської Академії наук (з 1901 р.)
Програмні засади	<ul style="list-style-type: none"> • Викладені у статуті В. Антоновича «Моя сповідь». • Правобережжя є українською територією, а не польською. • Українська мова є самостійною, а не польським діалектом. • Необхідно повернутися до українського народу, зрадженого поляками
Діяльність	<ul style="list-style-type: none"> • Дотримання народних звичаїв, спілкування українською мовою, носіння українського народного одягу. • Збирання українського фольклору. • Просвітницька робота в селі, підвищення національної самосвідомості селян
Результати і значення	<ul style="list-style-type: none"> • 1861 р. — припинили ходіння по селах внаслідок поліцейного тиску, приєдналися до інших українських груп. • Діяльність хлопоманів свідчила про розкол польського руху

3. Володимир Антонович

Історична довідка. Володимир Антонович

- Відомий український історик, археолог, етнограф.
- Закінчив Київський університет, згодом професор університету, голова історичного товариства Нестора-літописця.
- Стояв на чолі руху «хлопоманів».
- Опублікував статтю «Моя сповідь», в якій закликав поляків бути чесними.
- Очолив Українську громаду в Києві.
- Є автором багатьох праць з історії України.
- Майже півстоліття стояв на чолі громадсько-політичного життя в Україні.

Володимир Антонович – визначний український історик і громадський діяч

Рік видання	Назва праці
1863	«Про походження козацтва»
1870	«Про походження шляхетських родів у Південно-Західній Росії за актами 1432—1798 рр.»
1876	«Про гайдамацтво»
1882	«Уманський сотник Іван Гонта»
1882	«Київ та його доля і значення з XIV до XVI ст.»
1885	«Монографії з історії Західної і Південно-Західної Росії»

«В. Антонович — визначний український історик і громадський діяч»

—В. Антонович — історик, археолог, археограф, етнограф, нумізмат та громадсько-політичний діяч.

—Створив київську школу істориків, що підготувала засади для розвитку сучасної української історичної науки.

—Був одним з ідеологів українського громадівського руху та засновників і лідерів Київської Старої громади.

—Був одним із засновників та головою Історичного товариства Нестора-літописця.

—Протягом 1864—1880 рр. був головним редактором Тимчасової комісії для розгляду давніх актів. Зібрав, відредагував та видав дев'ять томів «Архива Юго-Западной России», що стосуються історії Правобережної України XVI—XVIII ст.

—До початку проведення В. Антоновичем археологічних студій української археології як науки не існувало.

—Брав активну участь у роботі Шведно-Західного відділу Російського географічного товариства.

—Став одним з ініціаторів заснування першого в Україні історичного журналу «Киевская старина» (1882).

—В. Антонович уважав, що соціальне життя народу формується згідно з провідною ідеєю цього народу, а також відповідно до рівня його самосвідомості, культури, освіти, ніколи не обстоював національну винятковість, високо підносив роль культури в історії народу.

—Політичну роботу без культурних підстав уважав марною справою. Усі нещастя України В. Антонович убачав у «малій культурності українського

суспільства, в браку української інтелігенції, культурного і політичного виховання».

—В. Антонович був одним з ідеологів «європейськості» українського народу як необхідної орієнтації подальшого розвитку України.

4. Громади

Суспільно-політичний рух в Україні в другій половині XIX ст.

Виникнення громад та їхня культурно-освітня діяльність наприкінці 50-х — на початку 60-х років

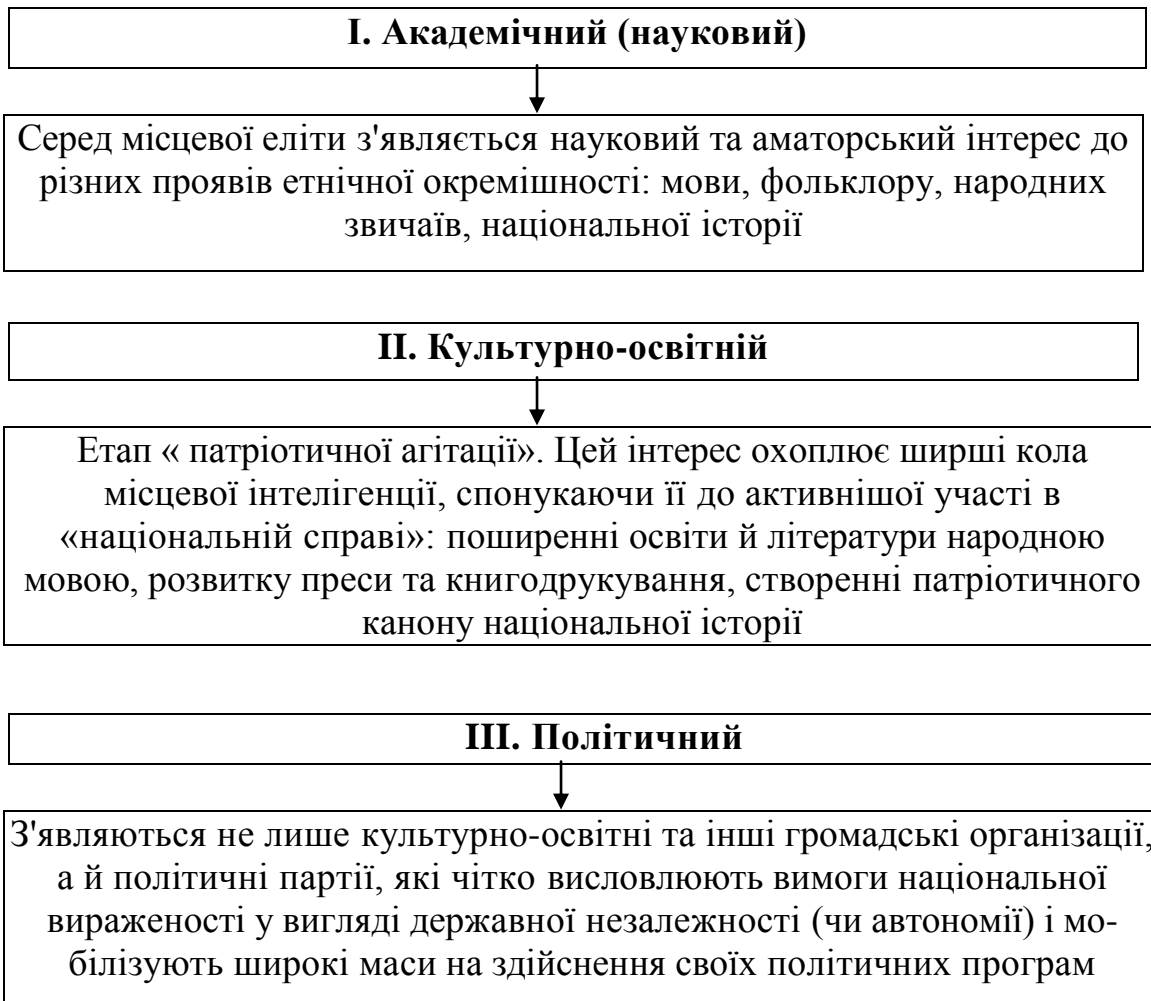
Визначення поняття	Громади — напівлегальні непартійні культурницько-просвітницькі об'єднання української інтелігенції
Учасники	В. Белозерський, М. Костомаров, Т. Шевченко, М. Куліш, В. Антонович
Діяльність	<ul style="list-style-type: none"> • Виникнення першої громади в 1859 р. у Петербурзі. • Поширення літературних творів Т. Шевченка, Марка Вовчка, П. Куліша, Л. Глібова тощо. • Організація недільних та щоденних шкіл для дорослих. • Написання українських підручників (Т. Шевченко, П. Куліш). • Збирання коштів на видання української літератури. • Організація публічних лекцій та громадських бібліотек. • Створення мережі громад (Київ (1861 р.), Полтава, Одеса, Харків, Чернігів, Москва, Катеринодар)
Преса	<ul style="list-style-type: none"> • Видання в Петербурзі першого українського літературно-наукового щомісячного журналу «Основа», який існував у 1861-1862 рр. • Видання Чернігівською громадою «Чернігівського листка» (1861-1863 рр.) — щотижневої газети, яку редагував Л. Глібов
Припинення діяльності	Розгромлені в 1863 р. внаслідок Валуєвського циркуляру: закриті недільні школи, заарештовані активні учасники громадівського руху, припинено видання громадівської преси

5. Валувський циркуляр

Валуєвський циркуляр

Визначення поняття	Валуєвський циркуляр — це таємний указ міністра внутрішніх справ Російської імперії Петра Валувєва від 18 липня 1863 року
Причини видання	<ul style="list-style-type: none"> • Занепокоєння серед місцевих реакціонерів та урядових кіл активізацією українського культурно-просвітницького руху. • Посилення нападок, доноси реакційного духовенства і чиновництва до царя щодо діяльності громад
Зміст	<ul style="list-style-type: none"> • Проголошення П. Валувєвим того, що «малоруської мови не було, немає й бути не може»; • Наказ призупинити видання всіх книг «малоросійською» мовою, тобто українською мовою, окрім творів красного письменства
Наслідки	<ul style="list-style-type: none"> • Фактичне припинення існування української літератури в межах Російської імперії. • Призупинення національного відродження (перерва тривала понад 10 років)

6. Три етапи національного руху

7. Учнівські проекти по темі «Суспільно – політичний рух в Україні в другій половині XIX ст.»